

חוקרים נגד מרכזי המצוינות: "מיעוט זעיר זוכה בכל הקופה"

ביקורת באקדמיה על תוכנית להקמת קבוצות מחקר, שיזכו לתקציב של עשרות מיליוני שקלים

אסף שטול-טראורינג 28.10.2011 05:21

שנת הלימודים האקדמית, שתיפתח ביום ראשון, עומדת בסימן השקתה של התוכנית להקמת מרכזי המצוינות - 30 קבוצות מחקר ובהן מאות חוקרים מהמוסדות השונים. החוקרים יזכו לתקציב של עשרות מיליוני שקלים, שנועד להקמת מעבדות יוקרתיות ויצירת תנאי מחקר ברמה גבוהה. לצד התגובות האוהדות, נמתחת ביקורת באוניברסיטאות כי התוכנית מתמקדת בקבוצה נבחרת של חוקרים מובילים, במקום להשקיע בתחומי מחקר שזקוקים לחיזוק. התוכנית, המכונה במועצה להשכלה גבוהה "ספינת הדגל להשבת מוחות", באה אחרי כעשור של קיצוצים תקציביים שהביאו לצמצום מספר חברי הסגל האקדמי ולנטישה של חוקרים רבים לחו"ל. תקציבם הכולל של מרכזי המצוינות כ-1.35 מיליארד שקל - 45 מיליון שקל לכל קבוצת מחקר - במימון מוסדות המחקר המובילים, כספי תרומות ותקציב הממשלה. בכל אחת מקבוצות המחקר יפעלו כ-20-30 חוקרים מהמוסדות השונים, בהם גם חוקרים ישראלים השוהים בחו"ל. יו"ר הוועדה לתכנון ותקצוב (ות"ת), פרופ' מנואל טרכטנברג, אומר כי המרכזים אמורים להביא להחזרתם של כ-300 "מוחות שבים".

קבוצות חוקרים מהמוסדות השונים יגישו הצעות להקמת מרכזי מצוינות, ואלה ייבחרו על ידי ועדה חיצונית. עד כה הוכרזו קבוצות מחקר שזכו במכרז להקמת ארבעת המרכזים הראשונים. מרכז מצוינות לחקר הבסיס המולקולרי של מחלות בבני אדם; מרכז מצוינות בתחום חקר תהליכים קוגניטיביים; מרכז מצוינות בתחום מדעי המחשב; ומרכז לחקר אנרגיות חלופיות.

"מודל כלכלי שגוי"

תוכנית מרכזי המצוינות זכתה לתגובות אוהדות רבות מצד האקדמיה, המורעבת לתקציבים. אחת הביקורות שהושמעה מצד חוקרים ומרצים רבים היתה שמרכזי המצוינות מוטים בעיקר לכיוון מדעי החיים והמדעים המדויקים. כעת, בתום הסבב הראשון של בחירת מרכזי מצוינות, מתרחבת הביקורת על מרכזים אלו - ואליה מצטרפים גם בכירים בהנהלות האוניברסיטאות. "מרכזי המצוינות לא נכונים מבחינה כלכלית", אומר פרופ' יוסי זעירא, כלכלן מהאוניברסיטה העברית וראש הרשות לתלמידי מחקר במדעים העיוניים באוניברסיטה. לדבריו, תוכנית מרכזי המצוינות מתמקדת בקבוצה מצומצמת של תחומים אקדמיים שמלכתחילה משגשגים, ומותירה תחומי מחקר האחרים במצב של סטגנציה.

גם ד"ר איריס אגמון מאוניברסיטת בן גוריון, ממייסדות הפורום להגנת ההשכלה הציבורית, מוחה על מה שהיא מגדירה "השקעה בסדר גדול עצום במעט מאוד אנשים". לדבריה, "מיעוט זעיר זוכה בכל הקופה. כולם נכנסים למרוץ עכברים, בתקווה האפסית שדווקא הם יצליחו לזכות בפרס".

במועצה להשכלה גבוהה מסבירים כי התועלת השולית הנובעת מהשקעה בתחומים חלשים אמנם גבוהה יותר, אך "שמירה ויצירה של מובילות מחקרית ושיפור האטרקטיביות של ישראל כמקום מחקר חשובה גם היא. התוכנית נועדה בעיקרה לטפח תחומי הצטיינות קיימים. תוכניות אחרות נועדו לדאוג בדיוק לאותם תחומים חלשים יותר הדורשים סיוע ממוקד".

היררכיה באקדמיה

מרכזי המצוינות הם רק מרכיב אחד ברפורמה להשכלה גבוהה, שצפויה להחזיר לתקציבי המוסדות האקדמיים 7.5 מיליארד שקלים ולהגדיל באופן דרמטי את מספר חברי הסגל האקדמי הבכיר. ואולם, לדברי ד"ר אגמון, מודל התקצוב הנוכחי של הרפורמה חותר ליצור היררכיה בין האוניברסיטאות: "נתח ניכר מהתקציבים ילך כל שנה לאוניברסיטאות המצטיינות. מחזקים את החזקים במקום להקצות את התקציב באופן רחבי".

פרופ' עמי וולנסקי, מומחה להשכלה גבוהה מבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב, דווקא רואה במרכזי המצוינות כלי שיאפשר להזרים דם חדש למערכת: "נוסחת התקצוב מבקשת ליצור מדרג של אלה שבולטים וטובים מבחינת תפוקות מחקר. הם יזכו בהמשך לעידוד וצמיחה במטרה למקם את ישראל בתחומים שבהם היא טובה יותר". התוצאה, להערכתו, עשויה להיות יצירה של "Ivy League" ישראלי - קבוצה של מוסדות השכלה יוקרתיים בדומה לארה"ב.

במועצה להשכלה גבוהה טוענים שמודל התקצוב של הוות"ת יאפשר לכל מוסד למצוא את נקודות החוזק הייחודיות לו. הם מודים, עם זאת, כי ייתכן שיהיו אוניברסיטאות שיובילו יותר מרכזי מצוינות. ביקורת נוספת שעולה נגד מרכזי המצוינות היא שהם יוצרים תקצוב ייעודי שפוגע באוטונומיה התקציבית של האוניברסיטאות: "אומרים לנו שנקבל את הכסף אבל במקום להשאיר לאוניברסיטאות איך להקצות את הכסף, הוא בא דרך מרכזי המצוינות", אומר פרופ' זעירא. במועצה להשכלה גבוהה טוענים כי "נבחרו 18 נושאים רחבים לגל הקרוב של מרכזי המצוינות. הציפייה היא שמתוך אותו מגוון ישכילו המוסדות לקחת חלק במרכזים באותם נושאים אותם הם רוצים לפתח כחלק מהתוכנית ארוכת הטווח שלהם".

כרסום בכספי תרומות

תקציב מרכזי המצוינות בא לא רק מתוספת תקצוב של הממשלה - שני שלישים מהתקציב באים מהאוניברסיטאות עצמן ומתרומות. "התוצאה היא שסכום אדיר של כסף מועבר מהפקת תועלת למערכת כולה לתועלת של כ-1% מהמערכת", אומר פרופ' עודד גולדרייך, מדען המחשב ממכון ויצמן למדע.

גורמים בכירים בהנהלות האוניברסיטאות הביעו דאגה מהמודל הפיננסי, שנוגס לדבריהם במאגר התרומות המוגבל. לדברי יו"ר ועד ראשי האוניברסיטאות, נשיאת אוניברסיטת בן גוריון פרופ' רבקה כרמי, "כל גיוס הכסף מגיע מתרומות. כל הגופים צריכים לאסוף כספים מתוך מעגל נתון של תורמים ויש מעט תורמים חדשים למערכת. המודל הזה לא יוכל להביא את הסחורה, לא יוכל להבטיח את איתנותם של המרכזים ואת המשך תפקודם אחרי שהתמיכה הכלכלית הראשונה בהם תיפסק". במועצה להשכלה גבוהה הסבירו כי בכוונתם "למקד מאמצים בפוטנציאל תורמים נוסף שלא נוצל עד כה". הם ציינו כי במסגרת התוכנית הרב-שנתית יוגדלו משמעותית תקציבי המוסדות.

"לא מונעים בריחה"

פרויקט מרכזי המצוינות אמור להיות, בראש ובראשונה, ספינת הדגל להשבת המוחות. אך לדברי יו"ר הארגון הארצי של ארגוני הסגל הזוטר באוניברסיטאות, ד"ר אסתר סרוק, הבאת חוקרים מחו"ל אינה פתרון מהותי לבעיה: "את מרכזי המצוינות צריך לאייש בכוחות שנמצאים גם בארץ. אנחנו צריכים לדאוג שהדור הצעיר לא יברח, ולא לחכות שיברח ואז להחזיר אותו תחת השם 'המוחות הבורחים'. הרבה יותר זול להשאיר אותם בארץ מלכתחילה".

אל עמדה זו מצטרף ד"ר איציק ספורטא מבית הספר למנהל עסקים באוניברסיטת תל אביב: "מבחינת אלה שנמצאים במערכת, אתה אומר להם 'תשמעו, אתם לא מצוינים. ואתם גם מטומטמים שלא נשאתם בחו"ל. כי אז היינו מביאים אתכם כמצוינים'". מהמועצה להשכלה גבוהה נמסר בתגובה כי מרכזי המצוינות אינם מיועדים רק לחוקרים מחו"ל ויקלטו גם חוקרים שנמצאים בארץ, ובהם גם חברי הסגל האקדמי הזוטר.

מועד ראשי האוניברסיטאות נמסר בתגובה כי "מטרתם של מרכזי המצוינות, כשמם כן הם, לחזק את התחומים האקדמיים בהם יש לאוניברסיטאות הצלחות והישגים ולגביהם השקעה תקציבית נוספת תביא את האקדמיה למובילות ברמה הבינלאומית, במחקר ובטכנולוגיה. ארבעת תחומי הפיילוט של מרכזי המצוינות הוסכמו על ידי ההנהלות הבכירות של האוניברסיטאות. מדובר בנושאים חשובים למדינת ישראל, בעלי משמעות מעשית ושיש לנו יכולת מוכחת לגביהם".

ממשרד האוצר נמסר בתגובה: "חשוב לציין כי הגורם העיקרי אשר קידם את תכנית מרכזי המצוינות הוא הוות"ת, בתמיכת הממשלה. משרד האוצר מקבל תמיכה רחבה ותגובות חיוביות מהשטח, כך שאנו למדים כי העמדה המוצגת בכתבה אינה משקפת את עמדת הסגל האקדמי".